

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

ВАРОШ ВАЉЕВО У РАТНОЈ 1913. ГОДИНИ

Айсџиракџи: У раду се говори о ваљевским ратним, привредним, санитарним, свакодневним приликама 1913. године. Како делује ваљевска војска, какве су биле одлуке и рад општинских магистрата, шта министарстава у својим дописима говоре о приликама на терену, какво је законодавство у чаршији и како се оно спроводи – какво је право жене у односу на мушкарца пред законом, какви су санитарни прописи чаршије, шта све спада у општинску имовину и њену регулативу, какве су таксе и шта се њима финансира тема је овог рада.

Кључне речи: војска, законодавство, општински магистрати, санитарни прописи, аренда, трговина и дућани, Општина...

TOWN OF VALJEVO DURING WARTIME IN 1913

Abstract: This paper tells story about town of Valjevo and it's economic, sanitary and everyday circumstances during wartime, in 1913. It reflects the actions of Valjevo army, decisions and work of the municipal magistrates, the way ministries looked at the situation on field, how legislation was enforced in the bazaar - what were the rights of women compared to men before the law, describes sanitary regulations of the town, what was all considered to be municipal property and what fell under its regulation, it notes fees and what was funded with collected money.

Keywords: army, law, municipal magistrates, sanitary regulations, livestock tax, trade and shops, Municipality...

У време Балканских ратова Ваљево је центар Општине, среза и округа ваљевског које обухвата и пет заселака. Сама варош броји око 8.000 становника; највећи део становништва се бави земљорадњом и баштованством. У државним рукама се налази 45% земље среза, а приватни посед је уситњен и најчешће површине до 5 хектара. Око 6% становништва бави се трговином, занатом или ради у јавној служби. Варош је седиште Дринске дивизије и у граду до мобилизације стално се налази између 2000 и 3000 војника. У вароши се граде раскошна здања, али преовлађује сиромаштво; велики број трговаца и занатлија једва саставља крај са крајем и једино живи мало боље у време панађура (вашара), од сељака који силазе у град и продају стоку, суве шљиве, сточне производе, дрва.¹ Ситуација постаје још тежа октобра 1912.

¹ Трипковић, 1980, 9-54

године, када држава улази у рат за ослобођење јужних српских покрајина и затеже све своје војне и привредне могућности до крајњих граница. Тако је, крај 1912. и почетак 1913. године, у ваљевском крају обележен мобилизацијом широких размера народне војске првог позива. После краткотрајног одмора након Битољске битке новембра 1912. године Пети пешадијски пук је марта месеца 1913. године упућен као помоћ црногорској војсци у циљу освајања Скадра. Тешке борбе отпочеле су испред добро утврђеног града априла 1913. године, који је бранио Есад паша Топтани. У крвавим борбама страдао је већи број војника (нарочито из села Дучић), а један број војника пука био је заражен маларијом; у борбама око Љеша погинуо је резервни пешадијски поручник Ђорђе Петровић.² Због ратних дејстава, министар правде је фебруара 1913. године донео декрет о ослобођењу од затворске казне свих лица која су правоснажним судским одлукама осуђена до годину дана затвора или у новчаном износу до 300 динара. Од овога су били изузети они кажњеници који су издржавали казну робије у оковима.³ Министарство војске је издало наредбу да се у новонасталим ратним околностима сместа прекине са наплатом навчаних казни свим војним обвезницима мобилисаним за потребе фронта, који су по неком основу били кажњени по чл. 72. и 85. Закона о устројству војске.⁴

Министарство правде у својим депешама је наређивало Општини да се свим чиновницима који су мобилисани, а нису примили плате, издају новчана средства из државних резерви. У вези са овим питањем крајем 1913. године издат је државни кредит.⁵

С обзиром на велики број рањеника у српско-турском рату дежурни судија ваљевског суда поднео је извештај министру правде у коме преноси захтев Дивизије да се судска зграда употреби за потребе болнице у којој би се лечили рањени војници са фронта.⁶ Наређење министра војног о коришћењу зграде Суда за потребе војне болнице извршено је јуна 1913. године.⁷ Општина вароши је јула месеца ангажовала већи број фијакера, ради превоза рањеника и војних лекара од железничке станице до болнице.⁸

² Међуопштински историјски архив Ваљево (МИАВ), Фонд: Окружни суд Ваљево (ОС), Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 4429-4441; Николић, 1998, 16-18

³ МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 1175

⁴ Исто, исто, заведено под бр. 127. Поред V пешадијског пука Ваљево је седиште 17. пешадијског пука и 17. артиљеријског пука (нап. аут).

⁵ Исто, исто, заведено под бр. 4214

⁶ Исто, исто, заведено под бр. 4587. У то време у Ваљеву је било турских заробљеника. Трипковић, 1980, 53

⁷ Исто, исто, заведено под бр. 4605

⁸ МИАВ, Фонд: Општина града Ваљева (ОГВ), 1913. година, кут. бр. 155, пр. бр. 88 и 103

У току брегалничке операције општинска власт је издала грађанству наредбу о држању варошких стража, с обзиром да је већина општинских службеника одређених за те послове већ била распоређена у војним јединицама у Македонији. Изостанак са дежурства кажњавао се по параграфу 327. тачки 1 Кривичног законика. Стражу су давали обвезници другопозивци и трећепозивци у времену између 20 до 8 часова изјутра.⁹ У време стража владао је полицијски час. Ако би се неко без нарочитог разлога појавио на варошким улицама после 20 часова обично би био притворен. Сељаци из околних села који су пристизали у варош у вечерњим сатима врло лако су могли бити оптужени за скитњу и тумарање, а због полицијског часа Суд их је могао протерати из вароши.¹⁰ Зато сељацима из околних села није препоручивано да без веће потребе крећу пут Ваљева.

Министарство унутрашњих послова доставило је Суду општине, јула 1913. године, допис у коме се износе сазнања да многи војници, који се налазе на лечењу од последица рањавања иду на овдашње гробље и просе, а да залазе по пијаци и кућама тражећи милостињу. Међу њима има и варалица, способних за лоповлук. Министар запажа да све ово не чини част српској војсци, да је врло ружна појава која ни мало не одговара јуначким делима која су српски војници починили у оба Балканска рата. Стога ресорни министар наређује начелнику округа да се оваквој пракси стане на пут а да се све варалице које облаче униформу сместа подвргну најоштријој законској одговорности. С друге стране, Петопуковска окружна команда доставила је допис Суду општине у ком износи податке да је Комесаријат Бање Ковиљаче известио војне власти да у бању долазе комите наоружане пушкама, бомбама и муницијом. Министар војни је дао наредбу да ни комите, ни редовну војску нико не упућује на лечење по бањама, пре него што им се одузму пушке, бомбе и муниција.¹¹

Септембра месеца 1913. године Пети пешадијски пук се свечано вратио у Ваљево дочекан почасном паљбом топова и великим народним весељем. Општина је овом приликом окитила цвећем неколико славолука са натписима које су осветљавале електричне сијалице. Веселе је међу-

⁹ Исто, исто, кут. бр. 156, пр. бр. 15. У овим околностима дешавале су се одређене нелогичности. Тако имамо случај извесног Митра Николића, касапина и војног лиферанта који је прескочио своје стражарске обавезе због неодложног путовања ради набавке стоке у ужичком срезу. Пред ваљевским Судом морао је да одговара за свој пропуст и да сместа плати казну од 25 динара у корист општинске касе. Након тога му је одобрено да се жали ваљевском Првостепеном суду. Поменути Николић се жалио војним властима на поступак Суда и после више рочишта, Суд га је ослободио кривице

¹⁰ Исто, кут. бр. 156, пр. бр. 76

¹¹ Исто, пр. бр. 56. Трипковић, 1980, 53-54

тим, имало и своје наличје; једна трећина људства од укупног броја пука је погинуло или рањено, а варошке улице преплавили су војни инвалиди чије питање држава није успела да реши.¹²

Општина је покушала да реши проблем бивших ратника тако што је поједине од њих примала у државну службу на место послужитеља или полицајца. То су били људи обично слабог имовинског стања, а примани су на основу тачке 2 и 109 Закона о општинама са годишњом платом од 840 динара. У следећим редовима даћемо пример једне такве молбе:

„Као сиромах човек, а после издржаване војне обавезе, сада сам се вратио кући, па као сиромах најпонижније се обраћам суду да ме изволи примити за служитеља, те после оволиких мојих напора да ми не би деца пострадала од глади.“¹³

Министарство унутрашњих дела послало је јула месеца допис ваљевским магистратима у којем се потоњи извештавају да полицијске, општинске и војне власти морају да се ангажују око пољопривредних сезонских послова. Послови окопавања, прашења, пребирања, жетве, вршаја и скупљања летине морали су се завршити на време. У наређењу је даље стајало да ако се негде буде каснило са сезонским пословима, та општина је била у обавези да у најбржем могућем року извести Министарство унутрашњих дела да потоње обезбеди радну снагу са стране. Захваљујући напорима државних власти, традиционални ваљевски панађур одржан је 29. септембра 1913. године, уз присуство угледних званица.¹⁴

И поред ратних околности привредне активности у вароши на Колубари нису замирале: у пролеће 1913. године хотел „Секулић“ је завршен, али због грађења овог велелепног објекта Драгутин Драга Секулић, власник, морао је маја исте године да стави под хипотеку своје имање код Акционарског удружења за индустрију пива. Висина зајма износила је 8000 динара и поводом тога у Суду општине ваљевске издата је посебна меница и признаница.¹⁵

Маја 1913. године, Суд је издао полицијску наредбу у вези рада општинских локала. Наиме, примећено је да су поједини закупци локала износили своју робу изван радњи, па се тиме спречавао слободан пролаз купаца.

¹² Николић, 32; Трипковић, 1980, 53

¹³ МИАВ, ОГВ, 1913. година, кут. бр. 156, пр. бр. 26

¹⁴ Исто, исто, пр. бр. 85. Традиционални Илиндански вашар није се могао одржати у Ваљеву због ратних операција. Михољдански је одржан. На вашарима се обртао највећи годишњи промет вароши, и једино су га делимично угрожавали дани откупа пољопривредних производа, стоке, сувих шљива. Пазарни дан вароши био је петак.

¹⁵ Исто, исто, заведено под бр. 3425 и 3458

Такође, примећене су нечистоће око дућана са храном, што није одговарало санитарним прописима и тиме се квариио изглед трговачког простора пијаце. Начелство општине је издало наредбу којом се строго забрањивало изношење робе ван дућана на потезу од два метра од локала. Начелство је забрањивало да на тај начин трговци стварају два реда продавница и увећавају своје трговачке делатности¹⁶; ко би поступио противно овој наредби Општине, био би кажњен од 10 до 150 динара или затворском казном од 1 до 15 дана.¹⁷ Општина је издавала локале за месечну кирију трговцима и занатлијама слабијег имућног стања и то највише један локал. У овим зиданим и дашчаним пиљарницама налазиле су се свакојаке радње на простору пијачног кеја поред Колубаре више старог гвозденог моста у дужини од неколико стотина метара. Висина закупа зависила је од више фактора: прехранбене тржнице имале су већу цену издавања, трошнији објекти имали су и нижу цену закупа и томе слично. Поред општинских локала, општина је у вароши располагала са већим бројем станова. Највише је таквих станова било у трговачком делу чаршије, мада су постојали и они ван варошког језгра. Било их је солидно грађених, од чврстог материјала, али је постојало доста и учерица, склоних паду. Разуме се, кирија на њих износила је од квалитета стамбеног простора и имућности самих купаца. У случају неплаћања кирије на време Општина је подизала камате за додатних 6% месечно. Општина је у случају неизмиривања обавеза имала право забране на сву покретну имовину дужникову.¹⁸

Општина је такође, располагала воћњацима, утринама и ливадама на ободима града, са којих је убирала таксу за воће и напасање стоке. Највећи број таквих поседа био је на Крушикама и Зуквама. Суд је санкционисао лица која су напасала своју стоку по овим општинским утринама, и која нису плаћала никакве порезе држави. То је била још једна врста допунских прихода Општине и свакако да иста није благонаклона гледала на поједине несавесне домаћине који су овде напасали своја стада. По параграфу 375 тачки 8. и 10. Кривичног законика Суд је наредбом позивао све осумњичене да своју стоку одмах удаље са ових парцела. У противном, таква лица би била кривично гоњена, а дозвола за напасање стоке могла се добити једино од Суда општине уз обавезну прописану таксу на годишњем нивоу која је зависила од броја грла стоке имаоца.¹⁹

Почетком 20. века у Ваљевоу је приметна појава поскупљења земље и варошких плацева. Многе породице слабијег имовинског стања нису

¹⁶ По одобрењу Општине, пиљари су могли да употребљавају изврстан простор испред својих дућана, али не више од пар метара (нап. аут.)

¹⁷ МИАВ, Фонд: ОГВ, 1913. година, кут. бр. 157, пр. бр. 117

¹⁸ Исто, исто, пр. бр. 2

¹⁹ Исто, исто, кут. бр. 155 пр. бр. 21

више биле у могућности да купе плац, па је нагло повећан број беземља-ша или оних који су је мало имали па су узимали у закуп пространије површине општинске земље. Велике плацеве у вароши имали су богати и виђени људи свога доба (адвокати, општински чиновници, трговци, занатлије). Међутим, и они сами држали су стоку и на тај начин стварали допунске приходе.

Према тадашњем законодавству забрањено је било клање стоке ван кланица, јер се у противном такав поступак по параграфу 370 Кривичног законика сматрао за кријумчарење и стриктно се кажњавао. Наиме, власник стоке која се могла продавати морао је да плати аренду држави у износу од живе ваге закланог грла. На месо у државним кланицама стављан је жиг и пломба; све што није одговарало таквом опису сматрано је за кријумчарену робу, без порекла. Према правилима о клању стоке за потрошњу, према чл. 12 Закона о таксама аренди су били подложни сви месни производи и полупрерађевине. Општина је издавала аренду угледним и богатим лихварима и лиферантима, који су имали јаке везе у судској и полицијској служби, па су су у сваком тренутку знали шта се дешава у вароши. Општина је стриктно вршила инспекцију угости-тељских објеката; казне за несавесне кафеције биле су оштре и високе. У том случају плаћала се општинска казна, надокнада закупцу аренде, па би тако казна обично превазилазила цену коштања грла живе ваге. Још већа казна била би у случају продавања меса без жига касапницама, а месари су гоњени по параграфима 4, 15, 16, 34. и 315. Полицијског зако-на.²⁰ Према законодавству које је тада важило, стока се није смела клати без плаћања аренде у реону мањем од 500 метара од вароши, али се то у пракси Општине ретко поштовало, па је одредба важила практично све до најближих заселака.²¹

²⁰ Исто, исто, пр. бр. 138. Велика се прашина у вароши подигла у случају извесног Стевана Нешовића, месара. Наиме, Нешовић је дао у зајам војном лиферанту 34 килограма говеђега меса, за шта је уредно платио аренду. Након извесног време-на, војни лиферант вратио је исту количину меса Нешовићу (војни лиферанти нису плаћали аренду Општини или закупцу аренде – нап. аут) што је варошки контролор Павле Јанковић одмах приметио, да месо нема ни жига ни пломбе, па је поменути Нешовић пријављен полицији и Суду општине. Месар је проглашен за кријумчара и морао је да плати казну, таксу и аренду закупцу иако је тврдио да је аренду већ једанпут платио. Поступак је вођен и пред ваљевским Прво-степенем судом преко два месеца и постигао је велики публицитет у вароши. Пред већим бројем сведока контролоров исказ је доведен у питање. Крајем 1913. године, Нешовић је изашао као победник из поменутог спора.

²¹ Исто, исто, кут. бр. 155, пр. бр. 189. У вези аренде налазили смо у документима на бројне недоследности и нелогичности. Многи грађани и сељаци су се бунили

Међутим, ова одредба није важила само за атар вароши. По правилнику Суда општинског од 4. децембра 1910. године, свака сеоска општина имала је своје контролоре, који су се старали да се стане на пут спекулацијама са месом. Контролори нису имали право повређивања приватне својине, али су преко својих људи слали извештаје Суду, који би са своје стране овластио полицију да се претресају објекти несавесних кријумчара. По параграфу 73. Кривичног законика и чл. 15. Устава, као и бројних полицијских одредби извршна власт је имала право претреса и притворења у временском року од 5 дана. Полиција је упадала у сеоске механе, и уз присуство контролора, оптуженог и двојице грађана састављала извештај за потребе Суда.

Аренда је врста таксе коју је општинска власт озаконила 1905. године, мада је и раније било покушаја да се она уведе. Из архивалија смо уочили податак да је у доба Балканских ратова цена ове општинске таксе скочила за 50%, што нам говори да је држава увела нов систем финансирања такси за потребе војске у рату.

Општинска власт користила се таксом везаном за сточни прирез и осигурање стоке. Наиме, по параграфима 93. и 229. Кривичног законика, Суд општине Ваљево, као и сеоски кметови имали су право и дужност да по наредби Начелника среза од сељака прикупљају сточни прирез од грла стоке, а која би се могла користити и у циљу продаје. По извештајима Суда општине ваљевске налазимо да се сточни прирез морао одмах платити државним органима; они сељаци који нису на време или нису имали новаца да га исплате, плаћали су таксу у грлима стоке. Да ова такса није била безазлена, говори и већи број покренутих судских процеса вођених при ваљевском Првостепеном суду.²²

Варошка касапница свакодневно је слала Општини извештаје о месном промету. Цене живе ваге стоке по килограму износиле су за јунад 1,20 динара, за свиње од 1,20 до 1,50 динара, овце и козе 0,80 динара по килограму. Податке о броју заклане стоке у Ваљево 1913. године можемо табеларно да представимо:²³

зашто се аренда наплаћује и за месо за личну употребу. Судски извршитељи и полиција нису се либили да улазе у приватан забран и сачињавају извештаје на лицу места. Жалбе Првостепеном суду су обично ишле на рачун Општинског суда или чак против поступака органа реда.

²² Исто, ОС, 1914. година, без дел. броја, кут. инв. бр. 1. Многи сељаци из ваљевског, тамнавског краја су се секирама, косирима и другим пољопривредним алаткама „бранили“ од државних извршитеља; у многим случајевима реаговали су и органи гоњења. У судским пресудама тражиле су се у оваквим случајевима казне до две године затвора и плаћање свих кривичних трошкова – нап. аут.

²³ Исто, ОГВ, кут. бр. 157, пр. бр. 35. За месеце март, мај и јул нисмо нашли података у архивској грађи. Списак за војне лиферанте садржи све врсте грла – нап. аут.

Месец	Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт.	Нов.	Укуп.
волова	0	13	-	6	-	4	-	2	55	35	20	135
бикова	0	0	-	0	-	0	-	0	0	0	0	0
крава	0	11	-	51	-	71	-	3	53	61	52	302
јунади	2	26	-	17	-	39	-	0	74	91	90	339
телади	0	3	-	0	-	2	-	0	4	5	3	17
угојене свиња	2	37	-	23	-	39	-	3	93	84	84	365
назимади	2	12	-	13	-	2	-	0	7	35	31	102
прасади	1	30	-	71	-	46	-	0	207	287	167	809
оваца	1	4	-	9	-	45	-	36	958	541	162	1756
овнова	1	3	-	1	-	50	-	9	220	55	19	358
јагањаца	0	20	-	1305	-	932	-	6	252	189	137	2841
коза	0	2	-	2	-	3	-	0	12	10	6	35
јараца	0	1	-	0	-	0	-	0	2	4	0	7
јарића	1	5	-	18	-	101	-	2	36	15	4	182
војни лиферанти	12	208	-	88	-	636	-	10	1258	149	101	2462

На седници одбора општине Ваљево 26. маја одлучено је да се цена белом хлебу укине, а да се цена црном хлебу накнадно одреди. Тако се црни хлеб продавао у вароши по 0,25 динара по килограму, односно 0,20 динара за векну од 800 грама. Суд је био мишљења да се пекарима – молиоцима изађе у сусрет пошто је усред нередовних прилика у земљи због Балканског рата цена пшеници доста висока, да су многи обвезници у пекарској делатности мобилисани, као и опште немогућности да се лиферују довољне количине белог брашна. Пекари су тражили да се цена црном хлебу примерено утврди по цени пијачног жита, дрва и осталих намирница. Стога се бели хлеб у вароши правио у веома малој количини.

Министар народне привреде доставио је Начелству округа депешу, 21. јула 1913. године, у којој указује на појаву да многи сељаци род шљиве који још није био дозрео продају у бесцење многим лиферантима из бојазни да те ратне године неће бити извоза сувих шљива. Министар је упозоравао да такве гласине нарочито распростиру несавесни шпекуланти којима је циљ да шљиву унапред купе по што јефтинијој цени, и тиме упропасте и род воћке и сељаке. Министар је стога наређивао да се стане на крај лажним причама којекаквих шпекуланата који разносе приче по народу како неће бити извоза сувих шљива и пекмеца и да се по закону такви појединци најстроже казне због изазивања забуне и нереда код народа. Министарство је извештавало воћаре да влада ради на успостављању редовних прилика у земљи и преговорима о миру са Бугарима, а кад се то оствари потражња и цена за ову воћку биће веома повољне.

На тај начин држава је од септембра месеца понудила пристојнију цену за шљиву на тржишту.²⁴

Ипак, ратна времена узимала су данак: година 1912. била је прилично слабо родна, а следећа, 1913. година била је још лошија, ако се узме у обзир да је велики број мобилисаних мушкараца био на фронту. Огроман део залиха среза искоришћен је за потребе војске. Цене основних животних намирница су за кратко време скочиле за трећину; глад у вароши је била све већа и извеснија. У више случајева је забележено да су високи официри, учитељи, државни службеници дуговали многим прехрамбеним радњама у вароши веће суме новца, често само за хлеб. Жене сиротног стања су прале и чистиле у „богаташким“ кућама за накнаду од пар кришки хлеба дневно. Бесправна горосеча ухватила је маха: несрећни људи секли су младу шуму на периферији вароши носећи дрва у нарамку, стрепећи да их не пријаве шумари општинским службама. Крађа туђе шуме (најчешће државне) и њихова продаја по Општини дешавале су се готово свакодневно²⁵; власти су издале наредбу да лице које се ухвати да продаје дрва, без пропратнице потписане и оверене од стране председника Суда,²⁶ одмах приведе, да му се одузме сва роба и противправно стекнути новац. Одузети новац сливао се у општинску касу, а притворено лице би било кажњено са 400 динара новчано или до месец дана затвора. Појединци су изимали зајам у кукурузу на 5 или 6 месеци уз камату од 12%. Трговци и занатлије војни обвезници су од Суда тражили потврде да се за време рата смање порези, али су остале таксе морали да плаћају. Све је ово разумљиво ако се подсетимо да огроман број дућана у Ваљеву није радио у периоду септембра 1912. до септембра 1913. године.

Због ратних дејстава многа предузећа нису остварила адекватну добит; електрично друштво поднело је рачун за електрично осветљење Суду у износу од 81,60 динара за месеце септембар, октобар, новембар и децембар 1912. године.²⁷ Рачуноводство Суда уплатило је фебруара 1913. године 121,85 динара за угаљ, 163 динара за дрва и 87,90 динара за испла-

²⁴ Исто, исто, кут. бр. 155. пр. бр. 131

²⁵ МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 290, 291 - Јануара 1913. у вароши су ухапшени и предати Суду Велизар Матић из села Брежђа као и Младен и Милоје Табаковић из села Бачеваца. Оптужница их је теретила за горосечу и нелегалну продају дрва, па су исти осуђени по параграфима 111. и 133. Закона о шумама.

²⁶ Пропратнице су документ којим се доказује да је лице из свог забрана исекло дрва или сажегло ђумур (нап. аут).

²⁷ МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 638

ту гаса.²⁸ Фабрика чачкалица и дрвне галантерије Кислер&С0 преко Министарства иностраних дела је код Суда општине фебруара 1913. године подигнула спор против Прибислава Ђурића, пиlara и трговца из Ваљева.²⁹ Генерално Заступништво Машинских фабрика Краљевине Угарске Државних железница Николе Фелера и К0 из Београда 1913.године тужило је Светозара Степановића, економа из села Златарић за неплаћену робу у вредности од 5000 златних динара. Поменути Степановић увезао је мотор са унутрашњим сагоревањем марке Bolinder, јачине 5 кс, моторну вршалицу марке Warsa, 500 килограма тегова за мерење робе као и велики број резервних делова и пропратног прибора за обе машине.³⁰ Сретен Гачић из Осечине од исте фирме је септембра 1911. године купио локомотив од 5 кс и парни млин са свим пропратним машинским деловима у износу од 9.000 динара у злату. Главницу кредита поменути Гачић почео је да отплаћује тек од друге половине 1913. године.³¹

Опет, имамо случајеве после рата у којима нису потпуно уређени пословни односи: крајем 1913. године поднесена је тужба Суду против Мирка Крајиновића, инжењера из Београда, који је трасирао пругу Ваљево – Лозница. Наиме, радници су тужили поменутог Крајиновића да им овај није исплатио дневнице у року од два месеца.³²

²⁸ Исто, заведено под бр. 612,620,623. Суме су занимљиве ако се упореде са сумама намењеним потребама Суда за зиму наредне 1913/1914. године. Наиме, мере штедње су у ратно доба 1913. биле више него изражене. Цена дрвета износила је 6,13 динара по кубикy.

²⁹ Исто, заведено под бр. 951 и Окружни суд Ваљево 1913. година, разне фасцикле, инв. бр. кут. 1, бр. пр. 4232. Спор против поменутог Ђурића вођен је још од 1909. године пред судом у Нојбау (Беч). Наиме, *Фабрика за производњу чачкалица и дрвне галантерије од алпјинској дрвјећа Кислер и С° из Беча* са седиштем у улици Андреас штрасе бр. 5, коју је заступао др Херман Шибер, тужила је Прибислава Ђурића трговца гросисту из Ваљева због дуга од 66 круна и 49 филера, као и затезне камате и судских трошкова у износу од 19,37 круна – нап. аут.

³⁰ МИАВ, ОС, 1914 година, без деловодног броја, кут. инв. бр. 1. Уговорену суму од 5000 динара у злату купац Степановић морао је да исплати у року од три године, уз годишњу камату од 6%, а у случају одуговлачења и пробијања рока, камата би се попела на 12%. Степановић је заиста отплатио машине до краја 1916. године. Као гаранцију, заложио је у хипотеку на имања у Златарићу и Буковици – нап. аут.

³¹ МИАВ, Фонд: Окружни суд Ваљево, 1914. година, кут. инв. бр. 2, пр. бр. 19238. За обезбеђење ове суме са 6% годишње камате, Гачић је ставио под хипотеку (интабулацију) 18 хектара земље у Осечини. Хипотека је отплаћена у току 1917. године – нап. аут.

³² Поменути Крајиновић и ваљевски надничари погодили су се за наднице у износу од 80 динара месечно за послове крчења и чишћења терена будуће трасе пруге. Није познато како се поменута тужба завршила.

Варош на Колубари нису само потресале вести са ратишта и лоше финансијске и животне прилике грађана. Иако је држава у рату, она је истовремено у потери за одметнутим хајдучима. Фебруара 1913. године Срески суд на Убу тражио је полицијско извешће од ваљевске полиције о хајдучкој дружини коју је предводио извесни Аћим Алимпих из села Трлића. У извештају се тражи да се сакупе докази о деловању и да се оствари координација деловања у хватању одметнутих хајдука.³³

Начелство округа ваљевског доставило је Суду општине ваљевске акт министра унутрашњих дела у коме се наглашава да по Закону о радњама полицијске власти су надлежне за изрицање казни оним лицима која бесправно обављају послове у вароши било занатског било трговачког типа. У току ратних дејстава, многе ваљевске занатлије су упућене на фронт, а по ратном закону и чл. 154. Закона о радњама онај ко би поседовао радњу са већим бројем радника или помоћника ризиковао би притвор и законске последице. Од овог закона су биле изузете радње које су запошљавале само мајстора који не би био војни обвезник првог позива и чланови његове најуже породице. Међутим, у пракси (у Ваљеву нису постојале радње са великим бројем помоћника или радника) полиција је затварала све могуће радње у вароши, често уз употребу грубе силе, па је број притужби порастао што је јако оптеретило рад судова; у таквим околностима сам министар је морао да се огласи и Суд извештавати да полиција не ради по закону, него без икаквих обзира затварају мале радње и кажњавају занатлије, па чак и земљоделце који у кућној радности поправљају своје пољопривредне алатке! Стога су Министарство народне привреде и Министарство правде тражили од Министарства унутрашњих дела да потоње сузбије овако штетне појаве у друштву, да се потпуно неоправдане пресуде полицијских власти у ваљевском крају прекину, јер доносе забуну и неред, као и да се полицијским властима на терену дају упутства како да правилно доносе одлуке у смислу да ли дотична радња потпада под Закон о радњама или не.³⁴

Што се тиче закона и њихове примене, можемо да кажемо да је тадашњи систем имао своје специфичности и у систему кажњавања. У изворима налазимо велики број осуђених лица на казну затвора у трајању од дан-два, пет или десет; притвореничке трошкове су сами сносили,

³³ МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 1205.

³⁴ МИАВ, ОГВ, 1913. година, кут. бр. 155, пр. бр. 129. Свакако да Министарству народне привреде није било у интересу да се затворе све радње у држави у току ратних дејстава, јер је привреда и у ратним околностима морала да се развија. Овде је индикативнији проблем преплитања овлашћења различитих министарстава и њихове очигледне неусаглашености у раду у време ратних околности.

без губљења грађанских части и права.³⁵ Најчешће су то биле казне због нечије увреде части. Трошкове лечења док су били у притвору, такође, су сносили притвореници. Међутим, ова лица нису могла касније добити изводе у општини „о добром владању“³⁶, па су оваква лица на неки начин била дискриминисана у личним правима. Са друге стране налазимо у извесном случају и протекционизам судских власти: због злоупотребе службене дужности председника и деловодника скеланске општине у вези утаје државног новца дотични су стављени пред суд, али су се бранили са слободе.³⁷ Још драстичнији је случај Јанка Мишића³⁸ бившег председника струганичког Суда који је на дужности руковођа касе у време Балканских ратова оптужен да је проневерио суму од 3634 динара добијену од Ваљевске штедионице. Мишић се у документима оптужује да је несавесно водио општинску службу, да је лоше руководио општинским кошевима, да не да власт у селу, да неће да преда дужности и да се крије од власти. Дужности је разрешен фебруара 1914. године, уз прилично обимну документацију у Суду општине ваљевске, а колико нам је познато, до почетка рата није покренут правоснажни поступак против њега.³⁹

Скитња и пијанчење као и недостатак новца били су разлог да се неком приведе општинском суду. Ако неко није имао редовно занимање и редовне приходе, већ само живот у скитњи и беспослици сматран је за

³⁵ МИАВ, Фонд (ОС), Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 667 и Окружни суд Ваљево, 1913. година, разне фасцикле, инв. Бр. Кут. 2, пр. бр. 4, 667, 1132, 1777, 2560, 2576. Рачуноводство ваљевског Суда је фебруара 1913. године уплатило Управи фондова 4204,39 динара у сребру на име притвореничког трошка, исплаћеног од бивших затвореника 1912. године, у циљу подизања Казненог завода. Само у прва три месеца 1913. године било је 120 кажњеника притвореника при ваљевском Суду. На пример, паљевина се кажњавала са годину дана, крађа платна строгим тромесечним затвором, крађа хране 2 године, крађа стоке три године у оковима итд. Ако притвореничке трошкове није могао да сноси осуђеник, варош Ваљево или село одакле је осуђени сносили су све притвореничке таксе и трошкове парнице. Да ово нису биле безазлене суме, говори и податак да су многе осуђенике мориле бриге да им кућа и имање не буде продато због притвореничких трошкова! И у случају одбране невиности на судском поступку бившем притворенику је остало плаћање свих такси и притвореничких трошкова држави! – нап. аут.

³⁶ Уверење „о добром владању“ је подизано ако би молилац тражио од Општине потврду да може негде да отпутује, да обави неки посао, да добије посао у државној служби и слично (нап. аут.)

³⁷ МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 1062

³⁸ Јанко Мишић био је блиски сродник војводе Живојина Мишића – нап. аут.

³⁹ МИАВ, ОС, 1914 година, дел. бр. 3322, кут. инв. бр. 1

сумњиво лице. Проституција се кажњавала, али се у вароши није смањивала, напротив.⁴⁰ По закону, свака сеоска општина имала је једног или двојицу општинских полицајаца, зависно од броја заселака и величине дотичног села. У Ваљевоу је тај број варирао између 5 и 10. По параграфима 342. и 362. тачке 7. Кривичног законика и параграфа 4, 15, 16, 34. и 35. полицијске уредбе Закона о таксама, неплаћање исте кажњавало се новчано или затворском казном принудног рада од 2 до 10 дана.⁴¹

Непризнавање општинских власти и чиновника и њихових одлука у ратним условима оштро је кажњавана по параграфима 33,34,38,97,99,104,213,225,327,359 и 360 Кривичног законика и полицијских уредби и могла је да износи до шест месеци строгог закона уз плаћање свих притвореничких трошкова. Због јавне увреде части жена је строжије кажњавана него мушкарац.⁴² За вербални деликт пунолетне особе су много строже процесуиране од малолетних.

С друге стране, у правном смислу, жена није једнако третирана као мушкарац, нити је законодавац у том погледу имао једнак однос према половима⁴³: на пример, у случају смрти мужа није могла слободно да располаже имовином. Жена је изједначавана са малодобном или малоумном мушком особом, па је држава у тим случајевима тражила да се образује заоставштина покојног, а жени старалац, који ће у правном смислу располагати имовином. У споразуму са Судом, удовом и најближом родбеном покојника изабирала су се два способна лица за стараоце по чл. 14. до 28. Закона о старатељству, па су у присуству именованих лица и старалаца потписивала и процењивала целокупна заоставштина покојникова. Попис заоставштине се вршио уз присуство удове, пуномоћника и два грађанина.⁴⁴ У практичном смислу, а нарочито у ратна времена, све ово је представљало озбиљан проблем, јер старалац често није могао или имао довољног интереса да заштити жену, њене малолетне наследнике и имовину⁴⁵. После смрти сопственика, наследна такса се наплаћивала по 14,5% на вредност имовине, а плаћала се и папирна такса по рачуну. По правним схватањима тог доба, у случају потраживања поверилаца,

⁴⁰ Проституција се највише раширила у области вароши званој Злокућани (нап. аут).

⁴¹ МИАВ, ОГВ, 1913. година, кут. бр. 155, пр. бр. 189

⁴² МИАВ, (ОС) 1913. година, кут. бр. 1, разне фасцикле пр. бр. 2982 и 6949.

⁴³ Равноправност полова је правна категорија која се тешко прихвата и на западу: крајем 19. и почетком 20. века жене у В. Британији, Сједињеним Државама и Француској имају основна права неупоредиво шира него у Србији, али немају право гласа; у разним земљама право гласа жене су оствариле после Првог или после Другог светског рата, а у Швајцарској тек 1971. године – нап. аут.

⁴⁴ МИАВ, Фонд: Општина града Ваљева, 1913. година, кут. бр. 155, пред. бр. 73

⁴⁵ Нарочито је била тешка ситуација за жену која би се преудала – нап. аут.

наследница је одговорна за све дугове почившег мужа, и сви дугови се намирују уступљеним делом имања или какве друге покретности или непокретности, већ ако наследник нема готовог новца. Решење је постојало извршно када се наследна и папирна такса наплате, а правопријемник поднесе писмене доказе да су пријављени повериоци измирени.⁴⁶

Цивилни судови у селима су више веровали лажним изјавама сведока него женином исказу. Имамо забележен велики број случајева када се жена жали Суду општине да заштити право на остављену имовину, јер је често разграбљена после смрти мужа, док још малодобна мушка деца по правном основу не добију наследно право. Број оваквих парница пред Судом није био занемарљив⁴⁷. То су времена када су мушкарци једини храниоци породица; познато је колико се сиротно живело почетком 20. века, а тек колико се мењала ситуација смрћу мужа или погибијом у рату. Жене су врло тешко добијале мужевљеве пензије, а друге су обијале прагове Суда да добију уверења о сиротном стању и потпору у случају мужевљеве погибије у рату. Излишно је рећи да су те потпоре биле више него скромне о чему говори податак да је потпора удовица на годишњем нивоу износила од 120 до 360 динара годишње, а да су послужитељ и практикант ваљевског Суда имали 840 динара годишњу плату, полицајац 1000 а судија 3500 динара.⁴⁸ Такође, треба истаћи да су потпоре касниле и по неколико месеци. Многе жене су молиле Суд за неку новчану припомоћ да би могле да сахране своју преминулу децу. У оваквим околностима Општина је излазила у сусрет и издвајала 10 до 15 динара из општинске касе за овакве случајеве.⁴⁹

Пошто се у другој половини 1913. године појавио велики број захтева удовица погинулих ратника и уопште лица сиромашног стања, држава је донела нове законске акте. По њима, Министарство финансија је од августа 1913. године препоручивало ваљевском пореском одељењу да одмах све захтеве и документа молиоца поново упуте на проверу и поопштре услове за добијање било какве потпоре. Стога је држава морала да мења чл. 31. Закона о таксама. Ова тема је била врло актуелна и нашла се на насловној страни „Српских новина“, 24. јула исте године. Ревидиран закон је ступио на снагу 23. августа.⁵⁰

⁴⁶ МИАВ, ОС, 1914. година, инв. бр. кут. 4, III, без деловодног броја.

⁴⁷ МИАВ, ОС, 1914. година, III, инв. бр. кут. 4, дел. бр. 2560.

⁴⁸ ОС, 1913. година, разне фасцикле, кут. бр. 2, бр. пр. 1478. Многе од ових сиротних жена уписивале су децу у школу, па су од Суда добијали уверења о сиромашном стању бесплатно, јер по тадашњим схватањима сиротиња нема никакве имовине ни прихода, па стога не може никакав порез да плаћа држави. (нап. аут)

⁴⁹ МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 190 и Фонд; Општина града Ваљева, 1913. година, кут. бр. 156, пр. бр. 12.

⁵⁰ Исто, ОГВ, 1913. године, кут. бр. 156, пр. бр. 54

Инвалидска потпора се добијала на основу чланова 1, 3, 14, 15, 16. и 20. Закона о потпори војних инвалида с тим да у случају смрти држава је вршила процену вредности имања почившег. Од докумената се надлежним властима подносило уверење о броју живих чланова породице, да исти немају другог начина издржавања и да је инвалид био једини хранитељ породице, затим уверење полицијских власти потврђено изјавом два имућна грађанина да је породица која подноси молбу сиромашног стања. Такође, државни огани су тражили извод колико је дотична породица плаћала годишњег пореза, извод из протокола венчаних, крштених, умрлих, уверење војне команде. Поменути документацију пратио је и услов да деца тражиоца потпоре не буду старија од 20 година, ако већ немају самосталан живот пре тога. Међутим, ако би породица била задужена са више од 15 динара годишње порезе, ни у ком случају није се могла да добије инвалидска потпора. Наведена чињеница била је тешка околност за многе оновремене породице: у недостатку уређеног социјалног система, где иза покојника остаје супруга, незапослена, коју закон не штити у довољној мери, са малолетним наследницима и остарелим члановима задруге који не могу на себе преузети исхрану читаве фамилије удова је обично подносила молбу пореском одељењу ваљевског Суда да би се што пре образовала маса покојника да имаће не би даље пропадало и порезом се све више задуживало.⁵¹ Велики је био број случајева када је Суд на основу приспелог дуга пореза на имање а на основу члана 489. Грађанског законика продавао на јавним лицитацијама у бесцење нечију

⁵¹ МИАВ, ОС, 1913. година, кут. бр. 2, дел. бр. пр. 5237. У Балканским ратовима много породица је остало без својих храниоца, и уопште осећао се недостатак мушке радне снаге. Правно питање заоставштине није било ваљано уређено. Социјално питање било је уопште горући проблем друштва; у изворима превише је примера остарелог, сиромашног становништва које тражи од државе било који вид потпоре. Ситуација није била идеална ни код чиновничког дела становништва: државна пензија се јако тешко добијала, многи је уопште нису ни дочекали. Поступак за добијање наследне пензије био је веома дуг и мучан, а поступак добијања компликован. Можда најбољи пример горе наведеног је случај покојног професора Гимназије Петра Велимировића. Његова супруга Лепосава је тражила од Првостепеног суда у Ваљеву да добије наследну, породичну пензију, али је овај суд увек удову одбијао у њеним захтевима. Поменути професор, чија је годишња плата износила 4800 динара улагао је средства преко Управе фондова у пензиони фонд, али је Управа фондова покушала преко државног правобраниоца да обори тужбу удова. Лепосава Велимировић се обратила Апелационом суду у Београду, па је после годину и по парнице Апелациони суд поништио одлуку ваљевског Првостепеног суда. Породица бившег професора је остварила право на пензију из „удовичког пензионог фонда на рачун државне благајне“ у износу од 1597 динара годишње – нап. аут.

баштину. У свим овим случајевима није важила тржишна цена земље. Никаквих олакшица ни погодности по том питању држава није допуштала сељацима, па је огроман број парцела земље и читавих имања одлазио на добош⁵².

Задуживање сељака након Царинског и Балканских ратова постају све већа, а услед уситњавања поседа његови приходи постају све нижи. Као што је напоменуто, држава се није либила да рестриктивним мерама тражи наплату пореза. По закону није се могло отуђити сељаку имање до пет дана орања⁵³, али је сељак ваљевског краја постепено економски упропашћиван, без могућности коришћења било каквих нових агротехничких мера, па је принос био низак и није могао да обезбеди већу пољопривредну производњу. Због ратних неприлика и мобилизације радно способних сељака, имања остају без прихода те остају необрађена и запрложена, па се на тај начин још више снижавају приходи домаћинства, а порез на имања расте. Упропашћени сељаци прво предају држави стоку за наплату пореза, а потом и земљу. Тржишна цена земље је била различита и зависила је од њеног квалитета, близине граду и слично. Из извора сазнајемо да је ар земље „прљусе“ био је између 3 и 5 динара, њива је имала цену од 7 до 10 динара, ливада 10 до 12 динара (ар тамнавске земље се продавао од 12 до 18 динара). У Ваљеву су цене ара земље износили нешто преко 20 динара, а кућа од слабог материјала око 200 динара. У Београду ар земље је износио 26 до 35 динара.⁵⁴

У ратним околностима држава је реквирирала пшеницу од сељака за потребе војске у колубарском и тамнавском срезу. Међутим, отпор сељака у многим крајевима је био велики на ову одлуку државе. Начелство округа ваљевског је у таквим околностима хитно реаговало, па је упућивало судске извршитеље и полицију, који су обезбеђивали послове откупа, а несавесне сељаке су стражарно спроводили у притвор Суда. Појединци су кажњавани са по два месеца затвора и плаћање свих притвореничких трошкова⁵⁵.

⁵² МИАВ, ОС, 1913, разне фасцикле, инв. бр. кут. 2, пр. бр. 1346 и 10586; ОС 1914. година, инв. бр. кут. 2, бр. пр. 3922 и „Српске новине“, бр. 127, од 9. јуна 1912, стр. 5-6.

⁵³ По томе је карактеристичан параграф 471. Грађанског законика који каже да земљоделцу нико, па ни држава, не може да одузме за дугове законом дозвољен минимум од пет дана орања, колико му је за уживање нужно – нап. аут.

⁵⁴ МИАВ, ОС, 1913. година, разне фасцикле, инв. бр. кут. 1, бр. пр. 2389, 3319 и 7430 и *Српске новине*, бр.127, од 9. јуна 1912. године, стр. 5-6.

⁵⁵ МИАВ, ОС, 1913. година, разне фасцикле, инв. бр. кут. 1, пр. бр. 2-54, 6905. Органи гоњења у оваквим условима примењивали су бруталне методе, укључујући и тортуру осуђеника. Неки од осуђеника завршили су у одељењима градске болнице где су о свом трошку морали да плате болничке трошкове лечења – нап.аут.

Велики проблем тог доба представљала је загађеност како вароши тако и приградских насеља разноразним отпадним садржајима, па чистоћа насеља није била на завидном нивоу. Варошка управа је од осамдесетих година 19. века у више наврата разним актима желела да уреди већину градских и зелених површина, али у том науму никада није сасвим успела, као ни у саобраћајној регулативи око путева и мостова. Тако се 1913. године по улицама вароши, око приватних кућа, на простору кланице, градске болнице налазио свакојаки отпад. Варошке су власти су ургирале да се смеће износи јер је Ваљеву претила епидемија, са констатацијом да су санитарне прилике у паланци очајне. Суду су слате бројне притужбе грађана, па се општинском одлуком овај отпад пренео на периферију вароши, која ће добити назив Сепије.⁵⁶ Локално становништво настањено око река Колубаре и Љубостиње бацало је отпад у речна корита, што је изазивало разне заразе, преграђивање река у време кишних месеци и изливања водотокова. Нарочито је ова појава попримила ружне конотације у центру вароши, у кнез Милошевој улици, где се добар део године није могло живети од смрада, па се становништво жалило на несавесне комшије и кафеџије. Суд је налагао да се отпад износи благовремено, а ко се од грађана по том питању није показао агилним био је и адекватно кажњен. Општински службеници су у више наврата вршили преглед чистоће вароши и имали су право судског извршења и уласка у дворишта суграђана; тако је 27. маја пријављено Суду 50 несавесних грађана који су слабо одржавали хигијену испред и у својим двориштима, а нарочито ако су исти држали на храни крупну и ситну стоку по двориштима.⁵⁷ Сличан, ако не још тежи проблем вароши представљали су лоше урађени и дивљи нужници око чијег уређења и чишћења су градске власти имале огромних невоља. Управо је концесија на чишћење оваквих објеката била једна од најскупљих послова Општине.

У рану јесен 1913. године у вароши су се појавиле разне заразне болести, па је ваљевска болница била препуна болесника оболелих од шарлаха, колере, менингитиса. У допису Министарства унутрашњих дела упућеног на адресу Начелства ваљевског се извештавало о недостатку лекара; после службе у рату слабо су се враћали у државну и општинску службу. Примећена је појава да су многи остали у Београду, где су свакако, имали боље услове за рад, или су одлазили у своја родна места. Да би се овим појавама стало на пут министар је наређивао да се сви лекари по демобилизацији одмах врате у своје старе општинске службе. Међутим, због повећаног броја смртних случајева, а у недостатку лекара управа ваљевске болнице изразила је жељу да упусти једног општинског лекара, па макар то била и

⁵⁶ Исто, кут. бр. 155, пр. бр. 4. По питању санитетског уређења вароши нарочито се истакао председник Суда Војислав Тадић (нап. аут).

⁵⁷ Исто, пр. бр. 28

жена.⁵⁸ У таквим околностима и уз дозволу Начелства 1913. године у Ваљевоу је запослена др Драгиња Бабић, прва жена доктор у Срезу. Познато је да су докторке у општинској служби имале мању плату од својих мушких колега и до два и по пута. Свему наведеном претходило је неколико већих епидемија у јужним српским земљама. На захтев Врховне команде и Министарства војске престале су да се издају дозволе за пренос погинулих и умрлих српских ратника због епидемије колере. Одлука Врховне команде је објављена јула 1913. године добошем на градској пијаци у Ваљевоу.⁵⁹ Министар унутрашњих дела је 16. јула због повећаног броја оболелих војника на простору Македоније упозорио Начелство да обустави до даљњег свако издавање и оверавање докумената за одлазак нове војске у новоослобођене крајеве. Лист „Српске новине“ су 27. јула на својим ступцима објавиле наредбу министра војног да у циљу спречавања опасне епидемије треба хитно спречити издавање дозвола путницима у новоприпојене крајеве, и да у те области може путовати само војска и они који су одраније добили дозволу од поменутог министарства.⁶⁰

За потребе болнице и породилишта финансијско одељење Општине је у неколико наврата 1913. године издејствовало средства за куповину лекова и осталих медикамената из варошке апотеке Клаудија Прикелмајера. Општинска бабица Јелка Поповић тражила је да се обезбеде хигијенска средства за потребе сиротних породиља и њихове новорођенчади.⁶¹

ОПШТИНСКА ЗАСЕДАЊА У 1913. ГОДИНИ

У време ратних дејстава седнице Општине су се слабије одржавале, јер је део одборника био на фронту. Одборника је било 35, тако да скупштинска заседања скоро никад нису била у пуном саставу. Након завршених ратних операција у другој половини августа 1913. године Општина је одржала већи број заседања на којима се одлучивало о битним стварима за живот ове вароши. Седнице су обично одржаване једном недељно, а своје чланове Општина је бирала из реда најугледнијих људи тога времена. У следећим редовима даћемо неке одлуке овог варошког органа и чега су се оне тицале.

⁵⁸ МИАВ, ОГВ, кут. бр. 155, пр. бр. 98 и Окружни суд Ваљево 1914. година, кут. бр. 2, пр. бр. 6179. Било је предлога да се запосли др Бабићка, свршени лекар. Она је тада и запослена. У току 1913-1914. године радила је на вакцинацији беба – нап. аут.

⁵⁹ Исто, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 128

⁶⁰ Исто, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 133 и фонд ОГВ, 1913. година, кут. бр. 155, пр. бр. 130

⁶¹ Исто, ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 417 и 703.

Министар народне привреде је 29. августа образовао комисију за преглед сувих шљива на ваљевској пијаци. Одборници су на седници од 31. августа донели одлуку да се на пијаци одржава ред и да се од 1. септембра пружи свака помоћ Тржишном одбору за преглед сувих шљива. Одборници су изгласали да се двојици кантарџија⁶² доделе два помоћника, који ће ваљано да мере и бележе производе у општинске књиге, а да се кантарске признанице уредно издају воћарима. Два општинска службеника, пробирача, стајала су иза варошке пушнице и пребирала добру од лоше шљиве, јер је већина рода ишла извозницима. За одржавање реда и безбедности постојећим полицајцима придодата су још два службеника, који су се успут старали и о чистоћи пијаце. Том приликом ову светковину су посетиле угледне званице из престонице и среза ваљевског, а у вароши се после дужег времена осећала живост по улицама и сокацима.⁶³

На седници од 10. септембра расправљано је о предлогу кредита за подизање шумског расадника, за пријем хонорарног лекара у општинску службу, о уступању једне општинске зграде за потребе Гимназије. Дана 30. октобра на седници одборници су расправљали о понуди г. Јулиуса Шмита о откупу електричних централа и свих постројења, о процени варошких плацева и издавању општинских имања и станова под закуп.⁶⁴ Дана 5. новембра дневни ред одборске седнице општинског суда било је питање издавања касапске аренде под трогодишњи закуп, одобрење лицитације о издатом општинском имању „Љубостиња“ и „Боричевац“ под закуп приватним лицима, извештај одбора о проширењу градског гробља и издавање под закуп концесије за чишћење оцака за идућу, 1914. годину.⁶⁵ Дана 1. децембра одборници су поставили питање исколчења неколико сокака око београдског друма.⁶⁶ На седници од 16. децембра дневни ред је био предлог Суда о одобрењу кредита за 1914. годину и састављање новог варошког буџета.⁶⁷ На седници од 28. децембра дневни ред се тицао доношења одлуке о сазиву општинског збора за одбор нових општинских часника.⁶⁸

⁶² На ваљевској пијаци постојала су два кантара са запосленом двојицом кантарџија. За свој рад одговарали су Општини која их је и плаћала (нап. аут).

⁶³ МИАВ, ОГВ, 1913. година, кут. бр. 157, пр. бр. 16 и Фонд: ОС, Деловодни протоколи за 1913. годину, заведено под бр. 688.

⁶⁴ Општина града Ваљева 1913. година, кут. бр. 157, предлог Суда пред бр. 34, зав. под бр. 4641 и 4746.

⁶⁵ Исто, исто, пр. Суда бр. 5704

⁶⁶ Исто, исто, пр. бр. 6129

⁶⁷ Исто, исто, предл. бр. 6225 и 6776

⁶⁸ Исто, исто, предл. бр. 6918

Одборници Суда су усвојили одлуку да војска на ваљевској пијаци може куповати сено, сламу и зоб по пијачној цени, без плаћања пијачнине, а Суд је био у обавези да свакодневно шаље извештаје о оваквој куповини.⁶⁹

У августу 1913. године, епидемија колере је захватила гарнизон Петог пешадијског пука, а одатле се проширила градом, беснећи преко два месеца. У Ваљевској болници забележен је већи број случајева обољевања од ове опаке болести, којој су на крају подлегли Клаудије Прикелмајер, ваљевски апотекар и Богосав Ковачевић, свештеник при VI пуку. Да би се сузбила епидемија, Суд и команда V пука су донели одлуку да се набаве санитарски материјал и лекови.⁷⁰

Министарство народне привреде доставило је допис Суду у коме се указује на бројне жалбе грађана вароши Ваљева везане за не деловање Суда добрих људи у овој средини.⁷¹ Наиме, Суд добрих људи имао је обавезу да уреди односе и спорове између послодаваца и њихових радника у новчаној вредности до 200 динара, што није спадало у јурисдикцију општинских судова. Став министарства је био да су одлагањем избора Суда добрих људи у чаршији изиграни законски прописи и да је грађанство вароши стављено ван судске заштите, па је формирање суда било неодложно на основу чланова 144. и 152. Закона о радњама. Суд је извештавао Начелство округа да је Суд добрих људи формиран у Ваљеву 17. септембра 1912. године, али да због ратних активности и проглашене мобилизације по том питању није више ништа учињено. Од 32 одборника, колико је овај Суд бројао септембра 1912. године, у новембру 1913. било је сакупљено само 10 одборника. Нови реизбор чланова Суда добрих људи извршен је децембра 1913. године, формирањем два судска већа: једно су чинили послодавци, трговци, индустријалци и занатлије, а друго радници и помоћно особље који су радили код горе поменутих. Суд је установљен да решава нека питања радних односа и међусобних спорова једних и других у време док у Ваљеву јача социјалистичко учење и док прилази му све већи број радника. У неком смислу држава је покушала да створи неку врсту синдиката, у коме би била заступљена оба судска већа, али под патронатом државе и протежирањем послодаваца. У спискове ове организације уписана су сва лица која су по закону имала право да бирају и да буду бирана за чланове Суда добрих људи. У судском већу радника и помоћног особља члан је био Мирко Обрадовић,

⁶⁹ Исто, исто, предл. бр. 17

⁷⁰ Исто, исто, 1918 година, кут. бр. 165, пр. бр. 744

⁷¹ Наредбом Министра народне привреде од 7. августа 1912. године успостављен је на целој територији Краљевине Суд добрих људи – нап. аут.

трговачки радник и председник Српске социјалдемократске странке у Ваљеву и најпознатије име социјалистичког и синдикалног покрета у Ваљеву до Првог светског рата.⁷²

Summary

During the Balkan wars in 1912/1913, Valjevo was the town of 8,000 inhabitants, the headquarters of Drina Division, where V Infantry Regiment, XVII Infantry Regiment and XVII Artillery Regiment were stationed. Soldiers fought in Albania and in battles with Turks, where troops suffered serious losses. The wounded soldiers were placed in borrowed and rented civil buildings which served as hospitals. After the war, the government did not repay former warriors in the way it should have and a veteran warriors from Balkan wars question, authorities failed adequately to address, although some individuals were hired in the municipal services.

Economic activities in the city were carried out in a slow motion and in the shadow of big war enterprises. Commercial and artisan activities in the bazaar have been falling due to large mobilization and low incomes, and furthermore, business activities also suffered pressure by judicial and government authorities; although business was running slow, artisans had to pay full municipal taxes. Only time when some more money was spent was at a market in Valjevo, during holidays and fairs, but the authorities also regulated total turnover on those occasions. Town municipality had at its disposal a large number of municipal shops, flats and meadows; and from rental of these it received pretty hefty fees from citizens and herders. The municipality did all for government property not to be disturbed (government owned approximately 45% of the District), and if someone thought different, the authorities called upon state laws. The most beneficial tax was a livestock tax – a tax that was in relation to livestock slaughter, and which was granted for usage to the most prominent people in Valjevo. In wartime circumstances prices of food, housing and other fees jumped up by 35-40%, and for the most part of 1913, the townfolks suffered famine because farms and farm products were mainly used and sent for army purposes.

Women of that era did not have legal or any other equality before the law; in the era of patriarchy, a woman did not have the right of any major possession, and in the unfortunate case of death of her husband in the war, women were not free to dispose of the deceased's assets. In the above mentioned case, a woman's rights were protected by a guardian, a man who was legally in charge of family's property until the oldest of the sons from the family reaches adulthood. However, guardians and caregivers often did not have sufficient interest to protect the rights of woman's inheritance, which was in practice a problem of its kind. Women had difficult lives, and in the case of the death of her husband on the battlefield, their ways of fulfilling any form of material support was painstakingly hard.

⁷² Трипковић, 1980, 64; Милорад Радојичић, Мирко Обрадовић (1858-1932), раднички трибун и револуционар, 2014, 18-67

One of the major problems in Valjevo in that time were unresolved questions of sanitary infrastructure and bad sanitary regulations, causing town to be polluted with various waste. In 1913, authorities granted space for main district wastage landfill. But, despite that, the contamination of watercourses in the town, especially the river Kolubara and Ljubostinja was significant.

During this time, various infectious diseases appeared and the lack of municipal doctors was evident, more than ever. The most difficult was the plague, which lasted from August to October 1913. Municipality even granted for women with medical degree to be employed, due to lack of medical staff.

The municipality in the course of 1913 held a larger number of meetings in which decisions were made on the most important issues regarding the town life. Issues regarding village fair, the renting of municipal property and housing, staking of main streets, expansion of the city cemetery or the preparation of a new budget were just some of the questions that were discussed in these meetings. In addition to this, this was the year of when Court of good people was created, whose role was to regulate relations and disputes between employers and their workers.

Извори и литература

Извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

- МИАВ, ОГВ – Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд: Општина града Ваљево, 1913. година, кут. бр. 155, 156, 157 и 165.
- МИАВ, ОС – Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд: Окружни суд – Ваљево, Деловодни протоколи за 1913. годину, 1 књига; 1914, кут. бр.1.

Литература

- Трипковић, 1980, 9-77, *Ваљево 1900-1941*, ГИРО „Милић Ракић“, Ваљево 1980.
- Николић, 1998, 7-35, *Рајновање Пејивој њешадијској љука „Краља Милана“ 1912-1920*, Колубара, Ваљево 1998.
- Радојчић, 2014, 18-66, *Мирко Обрадовић (1858-1932) раднички љрибун и револуционар*, Гласник МИАВ-а бр. 48, Ваљево 2014.